

Katarzyna Karbowskiak, Andrzej Piotr Wiatrak

Katedra Doradztwa Rolniczego SGGW

Zmiany w dochodach i akumulacji rolniczych gospodarstw rodzinnych w latach dziewięćdziesiątych w ujęciu przestrzennym

Uwagi wstępne

Transformacja gospodarki polskiej w latach dziewięćdziesiątych spowodowała zmiany w procesie gospodarowania w rolnictwie. Zmiany te obejmowały procesy dostosowawcze rolnictwa do gospodarki rynkowej w powiązaniu z przekształceniami systemu ekonomicznego, układu motywacyjnego i przemianami strukturalnymi. Procesy te niestety zachodzą powoli, co wynika zarówno z braku polityki przemian strukturalnych wsi i rolnictwa o charakterze kompleksowym (w powiązaniu z systemem instrumentów ekonomicznych, prawnych i instytucjonalnych), jak i z niedostatecznych dochodów rolników. Brak kompleksowej polityki w tym zakresie podnosi koszty zmian, których finansowaniem obecnie zajmują się głównie rolnicy. W związku z tym przyjrzymy się, w jaki sposób w tym okresie zmieniały się dochody w rolnictwie rodzinnym oraz ile z nich przeznaczane było na akumulację, która jest podstawą rozwoju i przemian strukturalnych rolnictwa. Poziom akumulacji świadczy bowiem o charakterze reprodukcji i nastawieniu rolników do gospodarowania i charakteru wydatkowania środków finansowych. Akumulacja określa zachowania produkcyjne, a więc jest wyrazem określonej postawy rolników i ich przedsiębiorczości.

Materiał badawczy i metoda badań

W niniejszym opracowaniu przedstawiono zmiany w dochodach gospodarstw chłopskich i ich źródeł oraz podział na akumulację i inwestycje produkcyjne w ujęciu makroregionalnym na tle sytuacji produkcyjno-ekonomicznej rolnictwa w latach 1989–1994. Podstawą analizy zmian zachowań produkcyjnych były dane o gospodarstwach rolniczych, które nieprzerwanie w latach 1989–1994 prowadziły rachunkowość rolną dla IERiGŻ. Gospodarstw takich było 369, których przeciętny obszar wynosił 9,69 ha. Były to gospodarstwa obszarowo większe od przeciętnych, o nieco korzystniejszej strukturze wykształcenia i wieku (tab. 1). Wszystko to powodowało,

Tabela 1.

Podstawowe dane o badanych gospodarstwach w ujęciu przestrzennym

Wyszczególnienie	Makroregiony ^a									ogółem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	
Liczba gospodarstw	51	49	24	32	56	15	30	72	40	369
Powierzchnia UR w ha:										
1989	10,25	12,68	13,61	9,76	5,98	8,45	7,91	9,22	10,99	9,69
1994	11,39	14,32	13,93	13,18	6,11	8,50	8,71	11,05	13,13	11,09
Wskaźnik bonitacji UR										
1989	0,92	0,92	0,91	1,01	1,11	1,17	0,94	0,96	1,09	0,98
1994	0,94	0,92	0,89	1,02	1,11	1,13	0,94	0,97	1,07	0,98
Wiek kierownika gospodarstwa w 1989 roku	45,6	46,7	46,0	45,6	50,3	43,1	44,9	45,1	47,0	46,4

^aI – Stołeczny, II – Północno-Wschodni, III – Północny, IV – Południowy, V – Południowo-wschodni, VI – Środkowowschodni, VII – Środkowy, VIII – Środkowozachodni, IX – Południowo-Zachodni (numeracja makroregionów odnosi się również do pozostałych tabel).

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych gospodarstw prowadzących nieprzerwanie rachunkowość rolną dla IERiGŻ w latach 1989–1994.

że były one silniejsze ekonomiczne. W związku z tym ich wyników nie można uogólniać na całą zbiorowość gospodarstw chłopskich. Niemniej jednak wnioski te można odnosić do scharakteryzowania tendencji rozwojowych i porównań, w tym do zróżnicowania przestrzennego. Uwzględnić przy tym należy, że zróżnicowanie to kształtowało się podobnie jak w całej zbiorowości gospodarstw chłopskich w Polsce. Ponadto występowały gospodarstwa, które zarówno powiększały swój potencjał ekonomiczny, jak i zmniejszały. Obserwowany zaś wyższy poziom ekonomiczny analizowanych gospodarstw może być pomocny w określeniu prawdopodobnych, przyszłych zmian. Materiałem pomocniczym – dla porównań – były dane GUS i literatura przedmiotu.

Podstawowe kategorie analizowane w niniejszej pracy były następujące: *dochód rolniczy*, stanowiący różnicę między wartością produkcji globalnej a poniesionymi kosztami materiałowymi, świadczeniami na rzecz państwa i opłatą najemnej siły roboczej oraz *dochód gospodarstwa* – stanowiący sumę dochodu rolniczego i dochodu spoza gospodarstwa. Dochód gospodarstwa jest podstawą utrzymania rodziny i akumulacji w gospodarstwie. Badano przy tym *akumulację produkcyjną*, ujmującą następujące elementy: przyrost lub ubytek zapasów i stada w gospodarstwie, inwestycje produkcyjne (łącznie z amortyzacją) i oszczędności. W analizie akumulacji uwzględniono przy tym zarówno jej poziom, jak i stopę oraz podstawowe

składniki struktury inwestycji produkcyjnych [Wiatrak 1982 i 1987]. Ze względu na to, że w materiałach rachunkowości rolnej poszczególne kategorie wyrażone są w cenach bieżących, w celu porównania w kolejnych latach kształtowania się ich dokonano przeliczeń na podstawie indeksów nawiązań łańcuchowych, przyjmując za podstawę ceny z 1994 roku (według wskaźników GUS)¹. Wszystkie dane podano w cenach obowiązujących do 1994 r. Analizę przeprowadzono w ujęciu makroregionalnym (według CUP).

Dochody ludności rolniczej

Siła ekonomiczna gospodarstw rolnych określana jest w decydującym stopniu przez poziom dochodów rolniczych, od którego zależy – o czym była już mowa – charakter reprodukcji gospodarstwa i poziom życia rodziny. Poziom tego dochodu określają różnorodne czynniki, ale najważniejsze z nich związane są ze sprawnością gospodarowania, rozwojem pozarolniczych ogniw gospodarki żywnościowej i całego otoczenia rolnictwa oraz z sytuacją gospodarczą kraju. Z danych tabel 2 i 3 wynika, że na poziom dochodów badanych gospodarstw chłopskich w latach dziewięćdziesiątych zasadniczy wpływ miała sytuacja gospodarcza Polski i dokonujące się zmiany w systemie gospodarowania. W roku 1989 dochody rolników były najwyższe, w następnych dwóch latach drastycznie obniżyły się, a w kolejnych latach ustabilizowały swój poziom (tab. 3). Najwyższy poziom dochodów rolniczych w 1989 roku był w dużym stopniu następstwem urynkowania cen w gospodarce żywnościowej i wzrostu dochodów realnych w stosunku do poprzedniego roku o 13,6%. W następnym roku, gdy urynkowanie dotyczyło całej gospodarki narodowej (łącznie ze sferą instytucjonalną), dochody rolników zmniejszyły się o połowę [Gorzelał 1995, *Roczniki 1990–1995*].

Urynkowanie gospodarki spowodowało zmianę uwarunkowań rozwoju produkcji rolniczej, co wyrażało się zmniejszeniem dopłat budżetowych dla rolnictwa oraz rozwarciem nożyc cen na niekorzyść rolnictwa. Wydatki budżetowe kierowane na rolnictwo w badanych latach w wyrażeniu realnym zmniejszyły się z 49,6 bln zł w 1989 r. do 14,7 bln zł w 1994 r., a przy wyłączeniu wydatków na KRUS – z 40,3 bln zł do 3,8 bln zł [*Analiza 1995*]. Z kolei indeks cen rozwierał się na niekorzyść rolnictwa i jedynie w latach 1992 i 1994 był dla rolnictwa korzystny (tab. 2). Analizując ceny uwzględnić należy, że w badanych latach były one na bardzo niskim poziomie, a zwłaszcza w 1990 r., w którym to stosunek cen sprzedawanych produ-

¹Do obliczeń wzięto następujące wskaźniki [Gorzelał 1995 i *Roczniki*]: dla produkcji i dochodów: 1989 – 14,235; 1990 – 4,127; 1991 – 2,386; 1992 – 1,718; 1993 – 1,262 i 1994 – 1,000; dla inwestycji i środków trwałych: 1989 – 31,545; 1990 – 3,759; 1991 – 2,905; 1992 – 1,818; 1993 – 1,371 i 1994 – 1,000.

któw rolniczych do cen kupna środków produkcji kształtował się na poziomie 49,5%. W tych układach nawet niewielkie zmiany cen znajdowały odzwierciedlenie w relacji tych cen, natomiast w małym stopniu wpływały na wzrost dochodów rolniczych. Wszystko to spowodowało obniżenie dochodów rolników, chociaż produkcja rolnicza nie uległa tak gwałtownemu zmniejszeniu (tab. 2 i 3).

Tabela 2.

Zmiany w produkcji, indeksu nożyc cen i parytetu dochodu w latach 1989–1994 (rok poprzedni = 100)

Lata	PKB rolnictwa	Indeks nożyc cen	Parytet dochodów
1989	100,2	107,3	104,0
1990	100,9	49,5	69,0
1991	101,0	75,0	63,0
1992	88,1	115,0	78,2
1993	101,5	97,4	87,8
1994	93,0	106,0	81,8

Źródło: [Analiza 1995].

Relacja dochodów przeznaczonych na konsumpcję i inwestycje nieprodukcyjne w przeliczeniu na 1 zatrudnionego w 1989 roku w gospodarstwach pracowniczych i gospodarstwach chłopskich kształtowała się jak 1:1,04 w 1991 r., 1:0,63 w 1994 r. i 1:0,82 w 1994 r. (tab. 2). Jest to tzw. dysparytet dochodów na niekorzyść ludności rolniczej. Analogiczne rozpiętości dochodów w przeliczeniu na 1 osobę w rodzinie były nieco wyższe ze względu na wyższą liczebność rodzin chłopskich w porównaniu z pracowniczymi.

Przedstawione wielkości obrazują poziom przeciętny, za którym kryje się duże zróżnicowanie, a wraz z tym trudne warunki zarówno dla wielu rodzin wiejskich, jak i rodzin miejskich. Gdyby przyjąć 1/3 przeciętnego dochodu osiąganego rocznie w kraju jako niski, tj. około 9,5 mln zł na 1 osobę w 1992 roku, to w świetle danych budżetów domowych GUS taki poziom dochodów uzyskiwało 12,7% gospodarstw pracowniczych, 11,7% gospodarstw emerytów i rencistów, 11,2% gospodarstw pracowniczo-chłopskich i aż 25,8% gospodarstw chłopskich. Zróżnicowanie to pokazują również porównanie dochodów w grupach kwintylowych (podzielonych na pięć równych grup). W 1992 roku przeciętne miesięczne dochody osób z V kwintyla w porównaniu do I kwintyla były większe 3 razy w gospodarstwach pracowniczo-chłopskich, 3,7 w gospodarstwach pracowniczych, 4,0 w gospodarstwach emerytów i rencistów oraz 4,6 razy w gospodarstwach chłopskich [Warunki 1993]. Dane te wskazują, że najwięcej rodzin rolniczych uzyskiwało najmniejsze dochody i jednocześnie dochody w tych rodzinach były najsilniej zróżnicowane.

Zmiany w dochodach i akumulacji w rolniczych gospodarstwach rodzinnych

W latach 1989–1994 dochód rolniczy – w badanej zbiorowości rolniczych gospodarstw rodzinnych – zmniejszył się średnio o 62,7%, a dochód gospodarstwa (łącznie z dochodami pozarolniczymi) – o 28,4%. Różnica taka wynikała ze wzrostu udziału dochodu spoza gospodarstwa w dochodzie gospodarstwa (od 10,6% w 1989 r. do 39,7% w 1994 r.). Wzrost ten wynikał głównie z tego, że tempo spadku dochodów pozarolniczych było niższe niż dochodów rolniczych, o czym pośrednio może świadczyć dysparytet dochodów na niekorzyść ludności rolniczej. W następstwie takich relacji szybciej wzrastały dochody gospodarstwa niż dochody rolnicze.

W ujęciu przestrzennym dochody badanych gospodarstw były silnie zróżnicowane, przy czym większe zróżnicowanie dotyczyło dochodów rolniczych niż dochodów gospodarstwa. W badanej zbiorowości najwyższy poziom dochodu rolniczego na jednostkę powierzchni osiągnęli rolnicy w makroregionie środkowozachodnim, a najniższy – w makroregionie północno-wschodnim i środkowowschodnim. Charakterystyczne było przy tym to, że w makroregionie południowym i w południowo-wschodnim dochody te – przy niskim obszarze gospodarstwa – były stosunkowo wysokie, co było następstwem wyższego poziomu intensywności produkcji gospodarstw (w tych makroregionach gospodarstw obszarowo małych). Z kolei w makroregionie środkowowschodnim w porównaniu do makroregionu środkowozachodniego struktura obszarowa gospodarstw (o czym świadczy średni obszar gospodarstwa) powinna sprzyjać wyższemu poziomowi dochodów rolniczych na jednostkę powierzchni, a tymczasem sytuacja była odwrotna. Zwraca ponadto uwagę fakt najniższych dochodów w makroregionie północno-wschodnim, niższych niż w innych makroregionach o podobnym obszarze. Porównując poziom dochodów i ich zmiany w ujęciu przestrzennym w badanych gospodarstwach można stwierdzić, że na jego poziom w przeliczeniu na jednostkę powierzchni w coraz mniejszym stopniu wpływał obszar gospodarstwa i związany z tym stopień intensywności produkcji, natomiast wzrastało znaczenie sposobu i efektywności gospodarowania. To co ogólnie określa się poziomem kultury rolnej ma w tym wypadku decydujący wpływ na poziom dochodowości ziemi.

W przypadku analizy dochodu gospodarstwa na 1 osobę różnice przestrzenne były mniejsze, ale kierunek przestrzennego zróżnicowania był podobny, tzn. w tych samych makroregionach były najmniejsze dochody i odwrotnie. Udział dochodów pozarolniczych w badanej populacji w 1994 roku gospodarstw był najwyższy w makroregionie środkowym (63,7%), a w pozostałych makroregionach kształtował się na poziomie 40% (z wyjątkiem makroregionu południowego). Zwraca uwagę fakt, że w badanej zbiorowości w makroregionie południowym poziom dochodów gospodarstwa na 1 osobę był najwyższy, ze względu na wysoki poziom dochodów rolniczych. Przypomnieć należy, że w tym makroregionie najszybsze było tempo

Tabela 3.

Zmiany w dochodzie rolniczym i dochodzie gospodarstwa w latach 1989–1994 w badanych gospodarstwach w ujęciu przestrzennym (ceny stałe z 1994 roku^a)

Lata	Makroregiony									ogółem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	
Dochód rolniczy na 1 ha UR w mln zł										
1989	14,8	11,4	12,7	17,6	15,9	10,6	14,6	19,8	14,3	14,6
1990	9,8	8,2	9,3	13,5	11,6	9,3	9,7	13,5	9,8	10,2
1991	5,2	4,9	6,2	9,6	5,7	6,2	6,4	9,1	7,4	5,8
1992	4,6	5,1	4,4	8,8	7,5	4,9	5,4	7,3	5,9	5,7
1993	5,2	4,8	5,3	9,3	7,7	6,4	6,9	9,0	5,4	6,4
1994	4,4	3,6	4,2	7,6	7,0	5,2	4,5	8,2	4,6	5,5
Dochód gospodarstwa na 1 osobę w mln zł										
1989	35,6	36,3	40,9	36,8	26,3	32,4	30,6	36,2	38,1	34,5
1990	30,1	30,2	32,6	34,2	24,0	21,3	24,9	34,8	31,2	32,5
1991	23,0	22,2	27,2	30,5	24,3	15,0	23,6	32,2	28,3	21,4
1992	19,5	22,4	21,3	28,9	20,5	13,7	19,2	25,8	25,1	21,2
1993	22,2	23,5	24,2	37,8	22,3	16,3	24,0	31,2	30,7	24,3
1994	20,2	20,1	23,1	33,6	22,3	16,9	21,3	32,3	25,9	24,7
Dochód rolniczy na 1 ha UR w % (1989 = 100)										
1994	29,7	31,6	33,1	43,2	44,0	49,1	30,1	41,0	32,2	37,7
Dochód gospodarstwa na 1 osobę w % (1989 = 100)										
1994	56,7	55,4	56,6	91,6	85,1	52,4	69,8	89,2	67,9	71,6
Udział dochodu spoza gospodarstwa w dochodzie gospodarstwa w %										
1989	12,9	10,1	8,3	7,8	17,0	10,2	16,5	12,0	11,3	10,6
1990	25,2	21,5	11,7	16,3	31,0	24,6	32,6	22,9	21,4	21,4
1991	50,7	36,2	34,9	28,4	57,5	38,3	55,5	40,3	34,8	37,1
1992	46,0	33,7	37,2	25,3	48,4	36,3	53,9	40,1	33,6	36,0
1993	44,3	34,2	32,4	22,1	48,9	33,6	51,2	33,7	33,3	33,1
1994	44,7	42,1	41,8	26,3	49,9	37,4	63,7	41,5	43,3	39,7

^aW wypadku udziału dochodu spoza gospodarstwa w dochodzie gospodarstwa ceny bieżące.

Źródło: Jak do tabeli 1.

zmian struktury obszarowej w badanej populacji; oznacza to, że zmiany były możliwe dzięki ich korzystnej sytuacji ekonomicznej i zdolności do reprodukcji rozszerzonej.

Poziom i zmiany dochodów znajdują odzwierciedlenie w podziale dochodów, a zwłaszcza w wielkości akumulacji. Ta ostatnia wielkość silnie jest skorelowana z sytuacją ekonomiczną gospodarstw i w kolejnych latach zmienia się. Tak samo działo się w niniejszej populacji gospodarstw, w której poczynając od 1990 roku poziom akumulacji i jej udział w dochodzie zaczęły spadać, przy czym w większości makroregionów od 1991 roku jej poziom był ujemny (por. tab. 4 i 5). Od tego roku

Tabela 4.

Zmiany udziału akumulacji w dochodzie gospodarstwa w badanej zbiorowości w latach 1989–1994 w ujęciu przestrzennym (w %; ceny bieżące)

Lata	Makroregiony									ogółem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	
1989	52,7	45,2	43,4	54,5	43,4	55,0	48,4	43,4	46,5	42,3
1990	39,2	32,3	33,2	46,1	23,8	30,0	29,9	37,2	28,5	33,2
1991	-6,8	-11,4	-0,5	19,7	6,3	-6,8	7,9	13,5	4,7	4,8
1992	-18,1	-0,4	-12,3	11,9	-0,6	-39,7	-4,7	5,0	-4,5	-2,6
1993	-0,3	5,0	8,1	35,3	8,2	5,8	17,2	25,0	18,5	15,7
1994	-13,3	-8,0	-9,7	25,4	6,1	-6,9	4,0	24,8	5,1	2,1

Źródło: Jak do tabeli 1.

poziom akumulacji ustabilizował się na bardzo niskim poziomie. O ile w 1989 roku udział akumulacji w dochodzie wynosił średnio 42,3%, to obecnie udział ten wynosi 2,1%. Jednakże nie we wszystkich makroregionach sytuacja kształtowała się podobnie, a mianowicie w makroregionie południowym i środkowozachodnim udział akumulacji w dochodzie wynosił 25%. Ponadto w makroregionie południowo-wschodnim, południowo-zachodnim i środkowym udział kształtował się w granicach 5%. W pozostałych makroregionach – na północy i wschodzie Polski oraz przylegających do nich makroregionach centralnych – udział akumulacji w dochodzie był ujemny, dochodzący w makroregionie stołecznym do -13,3% w 1994 roku. Na taki poziom i udział akumulacji w dochodzie miał duży wpływ poziom dochodu, ale nie tylko. Obserwuje się bowiem, że w tych makroregionach poziom konsumpcji – w porównaniu do innych – był dosyć wysoki. Dla części tych gospodarstw prawdopodobnie rolnictwo nie było podstawowym źródłem utrzymania, a jedynie środkiem produkcji potrzebnym dla innej działalności.

Z danych tabeli 6 wynika, że w analizowanych gospodarstwach chłopskich jednocześnie poziom akumulacji był ujemny, a poziom inwestycji produkcyjnych dodatni. Stan taki wynikał głównie ze zmniejszania zapasów, stada obrotowego oraz z powstawania długów. I tak, dla przykładu w 1994 roku sytuacja w odniesieniu do tych składników akumulacji przedstawiała się następująco (w mln zł na 1 gospodarstwo):

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Ogółem
zapasy	-7,3	-11,5	-7,1	5,4	-3,3	-1,5	-12,6	7,1	-0,3	-4,0
długi	-12,1	-7,5	-16,9	-3,4	-0,4	-13,7	-2,1	7,8	-4,1	-5,0
stado obrotowe	-0,4	-0,9	-1,0	-0,2	2,1	-2,5	2,8	5,2	-0,5	1,0

Tabela 5.

Zmiany w poziomie akumulacji i inwestycji produkcyjnych w latach 1989–1994 w badanych gospodarstwach w ujęciu przestrzennym (ceny stałe z 1994 roku)

Lata	Makroregiony									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	ogółem
Poziom akumulacji na 1 ha UR w mln zł										
1989	19,9	12,7	13,3	23,1	18,4	21,2	18,8	19,6	16,6	17,7
1990	5,6	3,7	3,8	8,2	4,4	4,1	4,7	7,1	3,7	4,6
1991	-0,6	-0,7	-0,03	2,1	0,9	-0,6	0,9	1,7	0,4	0,7
1992	-1,4	-0,03	-0,8	1,3	-0,09	-2,8	-0,5	0,6	-0,4	-0,3
1993	-0,03	0,3	0,6	3,9	1,1	0,5	2,3	3,1	1,9	1,7
1994	-1,1	-0,5	-0,7	2,6	0,9	-0,6	0,5	3,3	0,4	0,7
Poziom inwestycji produkcyjnych na 1 ha UR w mln zł										
1989	10,0	3,7	4,3	4,4	5,9	7,4	10,4	8,7	2,7	5,1
1990	5,4	3,2	2,2	5,7	3,1	6,1	4,1	5,3	2,4	2,8
1991	3,6	1,2	1,9	2,3	2,9	1,1	3,2	3,0	1,2	2,0
1992	1,8	1,4	2,2	0,3	2,3	1,2	2,8	3,6	0,9	1,6
1993	1,5	1,1	0,6	2,6	2,0	2,6	3,4	3,5	1,3	1,7
1994	2,5	1,7	1,4	4,5	1,7	3,9	4,5	3,8	2,0	2,1

Źródło: Jak do tabeli 1.

Z zestawienia wynika, że te składniki były dodatnie jedynie w makroregionie środkowozachodnim, a wszystkie razem również w makroregionie. Z porównania danych odnośnie akumulacji i inwestycji produkcyjnych wynika, że gospodarstwa nadal inwestują i działa się to kosztem istniejącego majątku gospodarstwa. Sytuacja taka może być korzystna, ale tylko na krótszą metę, natomiast w długim okresie prowadzić może do reprodukcji zawężonej gospodarstw. Poziom zaciąganych kredytów przez badane gospodarstwa chłopskie w latach dziewięćdziesiątych silnie obniżył się (ze względu na ich wysokie oprocentowanie) i w następstwie tego odsetek gospodarstw korzystających z kredytów na cele inwestycyjne obniżył się z 15–18% w 1989 roku do 4–6% w 1994 roku. Jednocześnie zmalał udział kredytu inwestycyjnego w kredycie ogółem, od 43,5% w 1989 roku do 19,0% w 1994 roku. Z kredytów inwestycyjnych gospodarstwa chłopskie w latach dziewięćdziesiątych korzystały coraz mniej, w miarę niezbędnych potrzeb. Potrzebami takimi były zakupy maszyn rolniczych, na które w większości przeznaczano nakłady inwestycyjne (tab. 6).

W strukturze inwestycji produkcyjnych wydatki na maszyny i narzędzia rolnicze stanowiły średnio 70%. W każdym makroregionie wydatki na ten cel przekraczały połowę funduszu inwestycyjnego. Następnym kierunkiem wydatkowania funduszu inwestycyjnego były budynki gospodarcze, na które przeznaczano średnio 15–20%. Na wymienione dwa kierunki inwestycji przeznaczano łącznie 80–90%. Porównując dane tabel 5 i 6 można zaobserwować wyraźny spadek tych nakładów,

Tabela 6.

Udział podstawowych grup wydatków w inwestycjach produkcyjnych w latach 1989–1994 w badanych gospodarstwach w ujęciu przestrzennym (w %, ceny bieżące; inwestycje produkcyjne = 100,0)

Lata	Makroregiony									ogółem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	
Budynki gospodarcze										
1989	18,1	21,9	0,5	1,4	3,2	0,3	11,7	5,3	29,9	10,9
1990	12,4	6,8	9,7	1,4	14,9	20,5	6,4	4,3	18,5	8,9
1991	16,7	21,2	1,8	12,3	16,7	46,9	15,6	12,4	9,8	14,7
1992	12,9	11,1	1,1	38,4	15,1	2,0	17,6	10,4	9,0	13,2
1993	24,4	9,9	28,4	22,9	19,1	11,1	4,3	33,3	6,0	23,4
1994	44,5	1,0	24,2	14,1	29,5	21,5	6,7	15,1	6,1	17,9
Maszyny i narzędzia rolnicze										
1989	75,4	73,0	87,2	95,3	91,9	95,7	84,9	88,6	53,6	82,6
1990	81,9	84,8	82,0	97,6	72,9	74,8	88,5	91,0	70,2	85,0
1991	68,4	67,3	75,0	86,1	77,2	25,3	68,1	65,5	78,1	71,4
1992	69,8	62,0	95,2	55,2	78,8	85,9	78,9	59,7	80,5	68,7
1993	47,9	68,2	46,3	66,4	69,4	62,6	89,5	51,8	88,4	68,4
1994	50,4	83,5	67,1	78,7	44,4	53,0	73,5	63,4	84,8	68,1

Źródło: Jak do tabeli 1.

a szczególnie na maszyny i urządzenia. Sytuacja taka nie sprzyjała unowocześnieniu parku maszynowego gospodarstwa, ale miała prawdopodobnie wpływ na racjonalniejsze jego wykorzystanie i podejmowanie inwestycji niezbędnych dla gospodarstwa.

Wnioski

Analiza dotycząca zmian dochodów w rolnictwie chłopskim wskazuje, że pod tym względem gospodarstwa rodzinne są silnie zróżnicowane. Obserwuje się przy tym narastanie tego zróżnicowania w ujęciu przestrzennym w kolejnych latach, a w ślad za tym różnicowanie zdolności reprodukcyjnych i zachowań gospodarstw rolniczych w sferze produkcji. Znajdowało to odzwierciedlenie w stopie akumulacji, która w wielu gospodarstwach była ujemna. Niski jednak poziom dochodów uniemożliwiał wiele wydatków, w tym wydatków na zakup środków produkcji lub też podjęcia innej działalności gospodarczej. Sytuacja taka utrudnia restrukturyzację gospodarstw i dostosowanie ich do wymagań gospodarki rynkowej. W związku z tym istnieje potrzeba opracowania i realizacji polityki strukturalnej – w powiązaniu ze aspektami ekonomicznymi, ekologicznymi i społecznymi, które sprzyjałyby przemianom strukturalnym gospodarstw rolniczych i podejmowaniu przez ludność

rolniczą działalnośći pozarolniczej. Ważne znaczenie w tych działaniach ma do spełnienia doradztwo i system informacji o możliwościach i sposobach zmian w dostosowaniu do wymagań gospodarki.

Literatura

- Analiza produkcyjno-ekonomiczna sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 1994 roku.* IERiGŻ, Warszawa 1995.
- CZYŻEWSKI A., 1995: Makroekonomiczne zależności w procesie transformacji rolnictwa. „*Więś i Rolnictwo*”, nr 3/4.
- GORZELAK E., 1995: Sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych w okresie transformacji. [w:] „*Interwencjonizm na rynku rolnym. Doświadczenia i perspektywy*”. ARR, Warszawa.
- Roczniki Statystyczne GUS z lat 1990–1995.* GUS, Warszawa.
- Warunki życia ludności w 1992 r.* GUS, Warszawa 1993.
- WIATRAC A.P., 1982: *Dochody i akumulacja w gospodarce chłopskiej.* PWN, Warszawa.
- WIATRAC A.P., 1987: Uwarunkowania akumulacji w gospodarstwach rodzinnych w rolnictwie. „*Więś i Rolnictwo*”, nr 4.
- ZARZECKI J., 1996: Sytuacja dochodowa rolnictwa chłopskiego w okresie rynkowej transformacji gospodarki. „*Więś i Rolnictwo*”, nr 2.

Spatial Analysis of Changes in Income and Accumulation in Family Farms in the Nineties

Abstract

This paper presents analysis – made on the basis of the investigation covering 369 family farms – of changes in income and accumulation in family farms between 1989 and 1994.

As it appears from an analysis, spatial differentiation of agricultural income deepened. Importance of non-agricultural incomes from other gainful activity also increased.

Summing up, incomes of family farms were generally low, and in a consequence of this fact, the accumulation was insufficient (however, its level rose with the growing level of income) and even in some regions accumulation reached the negative level.